

Archeologisch bureauonderzoek en verkennend booronderzoek

Karel Doormanlaan 1 te Rijswijk (Z.H.)

*Y. Raczynski-Henk
S. Vautier*

Gemeente Rijswijk
Afdeling Stad en Samenleving
Sectie Ruimtelijke en Economische Ontwikkeling
Bureau Monumentenzorg en Archeologie

Colofon

Rijswijkse Archeologische Rapporten, nummer 40, juni 2012

Titel: Archeologisch bureauonderzoek en verkennend booronderzoek

Karel Doormanlaan 1 te Rijswijk (Z.H.)

Auteurs: Y. Raczynski-Henk, S. Vautier

Afbeeldingen, tenzij anders vermeld: A. Bleeker,

ISBN/EAN: 978-90-8681-037-6

© Copyright Gemeente Rijswijk

De gemeente Rijswijk aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Inhoud

Inhoud

1.	Inleiding	5
2.	Administratieve gegevens	6
3.	Het plangebied	7
3.1.	Geologie	7
3.2.	Historie	9
4.	Archeologie	13
4.1.	Archeologie in de regio	13
4.1.1.	Nieuwe Steentijd	13
4.1.2.	Bronstijd tot en met de Vroege IJzertijd	13
4.1.3.	Midden IJzertijd	13
4.1.4.	Romeinse Tijd	14
4.1.5.	Het lege landschap?	15
4.1.6.	De Late Middeleeuwen	15
4.1.7.	Nieuwe Tijd	16
4.2.	Archeologie en het plangebied	16
4.2.1.	Monumenten	16
4.2.2.	Waarnemingen en vondsten	16
4.2.3.	Onderzoeken	17
5.	Archeologische verwachting en aanbevelingen	19
5.1.	Inleiding	19
5.2.	Gespecificeerde archeologische verwachting	19
5.3.	Aanbevelingen naar aanleiding van het bureauonderzoek	20
6.	Verkennend booronderzoek	21
6.1.	Inleiding	21
6.2.	Methodologie	21
6.3.	Resultaten van het verkennend booronderzoek	22
6.3.1.	Geologie en bodem	22
6.3.2.	Archeologie	22
6.3.3.	Conclusies	22
6.3.4.	Beantwoording onderzoeksvragen	22
7.	Conclusie en aanbevelingen	24
8.	Literatuur	25
Bijlage 1	Boorstaten	27
Bijlage 2	Verklaring lithostratigrafische laageenheden	29
Bijlage 3	Tijdbalk	30

Afbeelding 1.
Kaart van Nederland. Rijswijk bevindt zich bij de ster.

Afbeelding 2.
Topografische kaart van Rijswijk. De locatie Karel Doormanlaan 1 bevindt zich bij de ster.

1. Inleiding

De Stichting Rijswijkse Kinderopvang is voornemens om het voormalig ING-kantoor aan de Karel Doormanlaan 1 in Rijswijk (afb. 3) te verbouwen. Het betreft de uitbreiding van de ingangspartij en het plaatsen van een verdieping aan de noordwestzijde van het gebouw. Volgens de op 25 april 2012 bekende plannen wordt de uitbouw gerealiseerd binnen een gebied van 8 x 12,60 m (exclusief de bouwput).

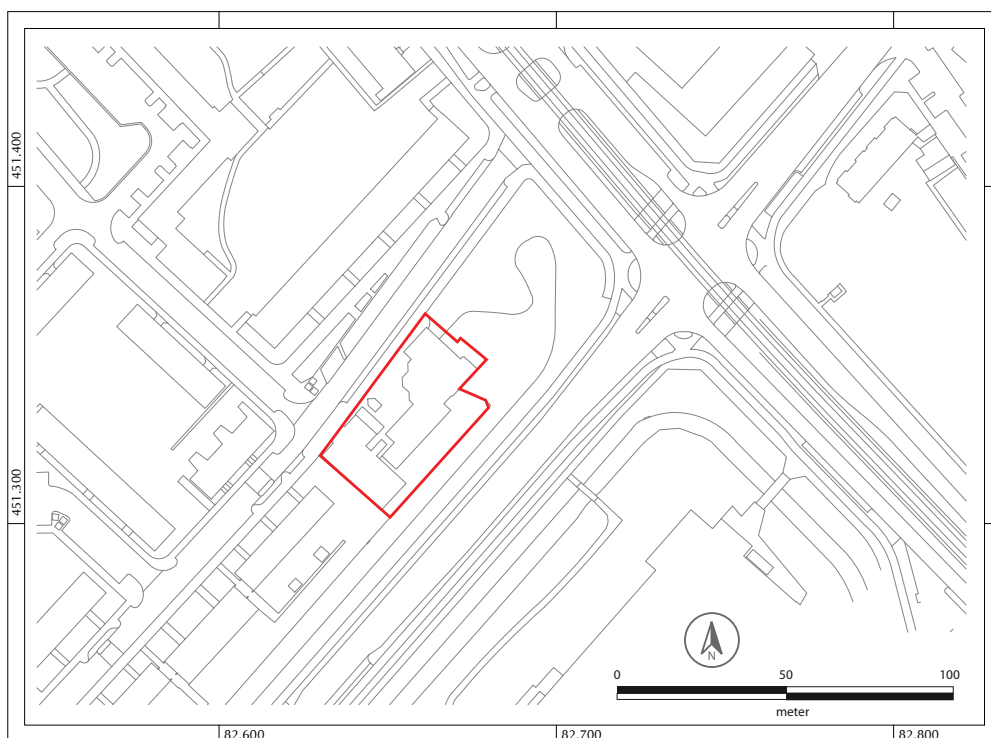
In een later ontwerp zijn deze plannen nader uitgewerkt in relatie tot de landschappelijke inrichting van het gehele kadastrale perceel.¹ In dit plan is het grondverzet dat gepaard gaat met de nieuwe tuinaanleg voor de archeologie van belang. Dit plan is pas medio mei ontvangen, waardoor er tijdens het verkennend booronderzoek slechts geboord is binnen en ten noorden van het in april bekende plangebied.

Het perceel is voor ongeveer de helft bebouwd. De rest van het perceel is goeddeels bestraat en in gebruik als stoep met een perkje en een parkeerplaats. Het talud ten oosten van het gebouw en de parkeerplaats is met gras en enkele bomen begroeid.

De aan de voorgenomen uitbouw gerelateerde werkzaamheden vormen een bedreiging voor de mogelijk aanwezige archeologische waarden. Daarom is een bureauonderzoek naar de bekende en te verwachten archeologische waarden uitgevoerd. In het bureauonderzoek is een inventarisatie gemaakt van de bekende archeologische, geologische en historische gegevens. Het onderzoek is uitgevoerd conform KNA 3.2 protocol 4002.

Het bureauonderzoek gaf aanleiding om direct aansluitend een verkennend booronderzoek naar de natuurlijke bodemopbouw en mogelijke bodemverstoringen uit te voeren. Op basis van de resultaten van het bureauonderzoek en het verkennend booronderzoek wordt een gespecificeerde archeologische verwachting opgesteld. De gegevens in dit rapport vormen de basis waarop door het Bevoegd Gezag een beslissing genomen wordt over de noodzaak een inventariserend, karterend en/of waardierend veldonderzoek uit te voeren.

*Afbeelding 3.
Kaart van het plangebied.
De locatie Karel
Doormanlaan 1 bevindt
zich binnen het rood
omlijnde vlak.*

¹ Braspenning en Janssen Bouwmeester, 2012

2. Administratieve gegevens

Datum	: 15 mei 2012
Opdrachtgever	: Philippens Realisatie (i.o. Stichting Rijswijkse Kinderopvang) Kasteellaan 66 2636 HV Schipluiden
Contactpersoon:	Dhr. N. Philippens
Uitvoerder	: Gemeente Rijswijk, BMA Bureauonderzoek: mevr. S. Vautier Booronderzoek: drs. Y. Raczynski Henk
Bevoegd gezag	: Gemeente Rijswijk
Naam deskundige	: dhr. drs. O. Holthausen
Beheer en plaats van documentatie	: Gemeente Rijswijk Bureau Monumentenzorg en Archeologie Bogaardplein 15 2284 DP Rijswijk
Archis onderzoeksmeldingsnummer	: 51652
Datum uitvoering booronderzoek	: 25 april 2012
<i>Locatie</i>	
Plaats	: Rijswijk
Toponiem	: Karel Doormanlaan 1
RD-coördinaten uitbreiding gebouw	: NW: x = 82648.432; y= 451344.028 NO: x= 82653.959; y= 451349.900 ZO: x= 82663.133; y= 451341.264 ZW: x= 82657.606; y= 451335.392
RD-coördinaten perceel (kloksgewijs)	: N: x = 82660; y =451360 NO: x = 82676; y = 451346 ZO: x= 82671; y = 451340 O: x = 82680; y = 451336 Z: x = 82651; y = 451302 W: x = 82630; y = 451321
<i>Kadastrale gegevens</i>	
Gemeente	: Rijswijk
Kadastrale sectie	: D
Kadastrale nummers	: perceel 7571

3. Het plangebied

3.1. Geologie

Het plangebied ligt ongeveer 100 meter ten zuidwesten van het kruispunt van de Sir Winston Churchillaan en de Burgemeester Elsenlaan. Voor de beschrijving van de geologie van het plangebied is gebruik gemaakt van de Nieuwe Geologische Kaart van Den Haag en Rijswijk¹ (afb. 4) en van rapporten van eerder in deze omgeving uitgevoerd archeologisch onderzoek.²

Het plangebied aan de Karel Doormanlaan ligt in een gebied waar de bodem in belangrijke mate is opgebouwd uit kleiige en zandige sedimenten van het Gantelgetijdensysteem, die zijn afgezet vóór de Romeinse tijd (afb. 4). Deze afzettingen behoren tot het Laagpakket van Walcheren en maken deel uit van de Formatie van Naaldwijk³. Het Laagpakket van Walcheren ligt mogelijk op Hollandveen, dat weer ligt op zandige afzettingen, die gerekend worden tot het Laagpakket van Wormer en/of de Laag van Rijswijk, beide eveneens behorend tot de Formatie van Naaldwijk. De top van het zandpakket, dat behoort tot het Laagpakket van Wormer en/of de Laag van Rijswijk, ligt minder diep dan 5,0 m - NAP.⁴

Voor de onderzoekslocatie zijn met name de geologische ontwikkelingen van belang die in de periode vanaf de IJzertijd plaatsvonden. Na de vorming van het Hollandveen, dat vanaf omstreeks 3000 v. Chr. begon, kreeg de zee in de IJzertijd weer vat op het gebied. Een grote getijdengeul - de Gantel - drong vanuit de Maasmond door tot diep in het achterland (afb. 4; eenheid 7). Het Hollandveen werd eerst geërodeerd en vervolgens samengedrukt onder het sediment. Buiten de hoofdgeul en de vele zijtakken werd zandige klei afgezet, hoofdzakelijk in de laaggelegen gebieden, maar ook tot op de flanken van de strandwal. Deze getijdenafzettingen (afb. 2; eenheden 1 t/m 6) vonden plaats tot in de Late IJzertijd (circa 200 voor Chr.), waarna het getijdensysteem verlandde en bewoonbaar werd.

Het plangebied ligt volgens de Nieuwe Geologische Kaart aan de noordzijde van een zuidzuidwest-noordnoordoost gerichte zijgeul van de Gantel. Deze zijtak wordt ook wel de "Churchillgeul" genoemd. Het plangebied valt deels binnen de op de geologische kaart afgebeelde loop van de Churchillgeul. De Gantel zou hier een relatief ondiepe insnijding in de onderliggende oudere afzettingen gemaakt hebben. Hierdoor kan het onderliggende Hollandveen Laagpakket plaatselijk nog aanwezig zijn.

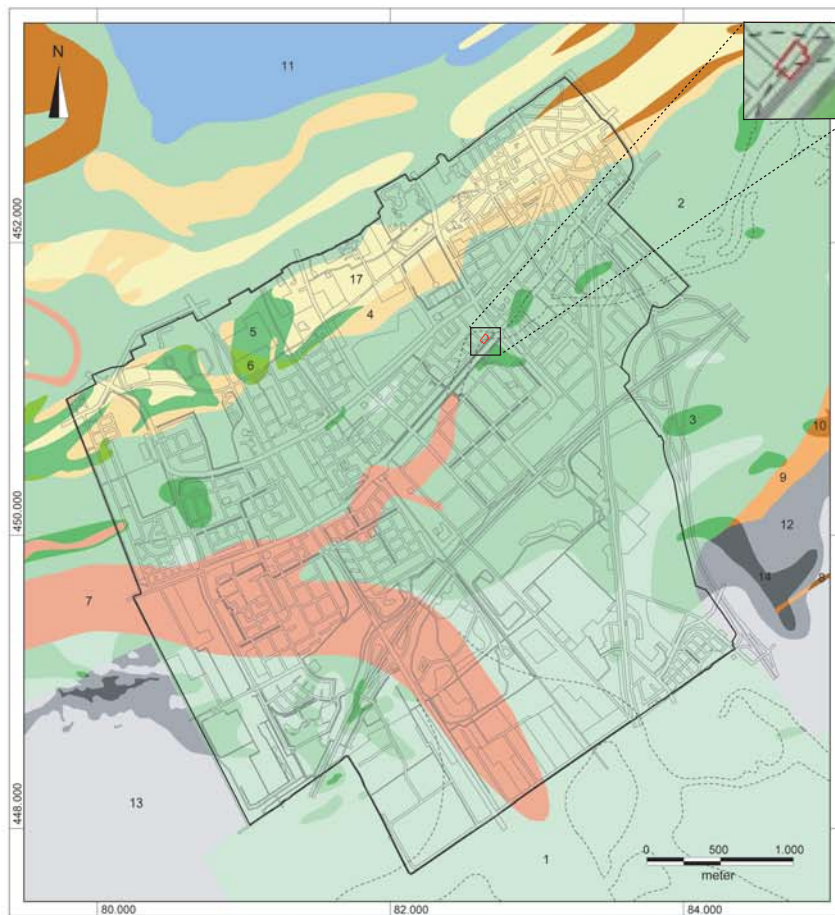
Bij een archeologisch booronderzoek dat in 2005 voorafgaand aan de bouw van de nieuwe brandweerkazerne ten noorden van het plangebied is verricht, is in geen van de boringen Hollandveen aangetroffen. Dat kan er op wijzen dat het Hollandveen is verslagen en de insnijding van de Churchillgeul dieper is geweest dan eerder op basis van de Nieuwe Geologische Kaart aangenomen werd. Omdat de Churchillgeul in deze naburige onderzoekslocatie ten noorden van het huidige plangebied ligt en de Gantel in zuidwestelijke richting in verbinding met de zee stond, mag men veronderstellen dat dit ook voor het huidige plangebied geldt.

1 Vos, Rieffe & Bulten, 2007

2 Holthausen, 2006a en 2006b

3 Zie voor uitleg van de lithostratigrafische laageneenheden bijlage 2

4 Vos, Rieffe & Bulten, 2007

Legenda Geologie

Laagpakket van Walcheren aan maaiveld of onder stadsophogingsdek (hoofdzakelijk zand)

- 1 Laagpakket van Walcheren op Hollandveen op Laagpakket van Wormer en waar de top van de zandafzettingen van het Laagpakket van Wormer en/of de Laag van Rijswijk dieper liggen dan 5m -NAP
- 2 Laagpakket van Walcheren op Hollandveen op Laagpakket van Wormer en/of Laag van Rijswijk en waar de top van de zandafzettingen van het Laagpakket van Wormer en/of de Laag van Rijswijk ondieper liggen dan 5m -NAP
- 3 Laagpakket van Walcheren op Hollandveen, op Laag van Ypenburg, op Laag van Rijswijk of Laagpakket van Wormer
- 4 Laagpakket van Walcheren op Hollandveen, op Laag van Voorburg, op Laagpakket van Rijswijk
- 5 Laagpakket van Walcheren, op Laag van Voorburg
- 6 Laagpakket van Walcheren, op Laag van Rijswijk en/of Laagpakket van Wormer
- 7 Laagpakket van Walcheren, waar de Gantel Laag (geulafzettingen) zich diep ingesneden heeft in de onderliggende afzettingen
- 8 Laagpakket van Walcheren (Gantel Laag), met een beperkte insnijding in de onderliggende afzettingen (restant Hollandveen is nog aanwezig)

Formatie van Nieuwkoop aan maaiveld of onder stadsophogingsdek (hoofdzakelijk zand)

- 9 Hollandveen op Laagpakket van Wormer en waar de top van de zandafzettingen van het Laagpakket van Wormer en/of de Laag van Rijswijk dieper liggen dan 5m -NAP
- 10 Hollandveen op Laagpakket van Wormer en waar de top van de zandafzettingen van het Laagpakket van Wormer en/of de Laag van Rijswijk ondieper liggen dan 5m -NAP
- 11 Hollandveen, op Laag van Ypenburg
- 12 Hollandveen, op Laag van Voorburg

Laagpakket van Wormer aan maaiveld

- 12 Afzettingen van Wormer aan maaiveld en waar de top van de zandafzettingen van het Laagpakket van Wormer of de Laag van Rijswijk ondieper liggen dan 5m -NAP
- 13 Afzettingen van Wormer aan maaiveld en waar de top van de zandafzettingen van het Laagpakket van Wormer of de Laag van Rijswijk dieper liggen dan 5m -NAP
- 14 Laag van Ypenburg, eventueel bedekt met een dunne laag van het Laagpakket van Wormer

Laagpakket van Schoorl aan maaiveld of onder stadsophogingsdek (hoofdzakelijk zand)

- 17 Laag van Voorburg, met eventueel een deklaag van de Laag van Den Haag, dunner dan 2m

Afbeelding 4.

Gemeente Rijswijk en de onderzoekslocatie (rood), geprojecteerd op de geologische situatie.

In de elfde of de twaalfde eeuw werd opnieuw een kleidek afgezet, de zogenaamde Laag van Poeldijk. Dit gebeurde opnieuw vanuit de Maasmond via de loop van de voormalige Gantel. Er werd lange tijd vermoed dat het water ditmaal niet verder landinwaarts doordrong dan tot de grens tussen Wateringen en Rijswijk. Tijdens recent archeologisch onderzoek zijn in Eikelenburg (2010/2011) en aan de Mgr. Bekkerslaan (2010) aanwijzingen gevonden voor een meer noordoostelijke begrenzing van de afzettingen van Poeldijk. De aanwezigheid van deze middeleeuwse afzettingen is niet aangetoond ten oosten van de Mgr. Bekkerslaan, maar het is mogelijk dat deze afzettingen hier door ploegen in de bouwvoor zijn opgenomen of door latere graafwerkzaamheden zoals afkleien zijn verdwenen.⁵

Vanaf de twaalfde eeuw betekende de aanleg van dijken in principe het einde van de mariene erosie- en sedimentatieprocessen. Hierna zal nog slechts sporadisch sprake zijn geweest van enige kleiafzetting in tijden dat het gebied blank kwam te staan door overvloedig 'binnenwater' of door inundatie ten tijde van krijgshandelingen.

3.2. Historie

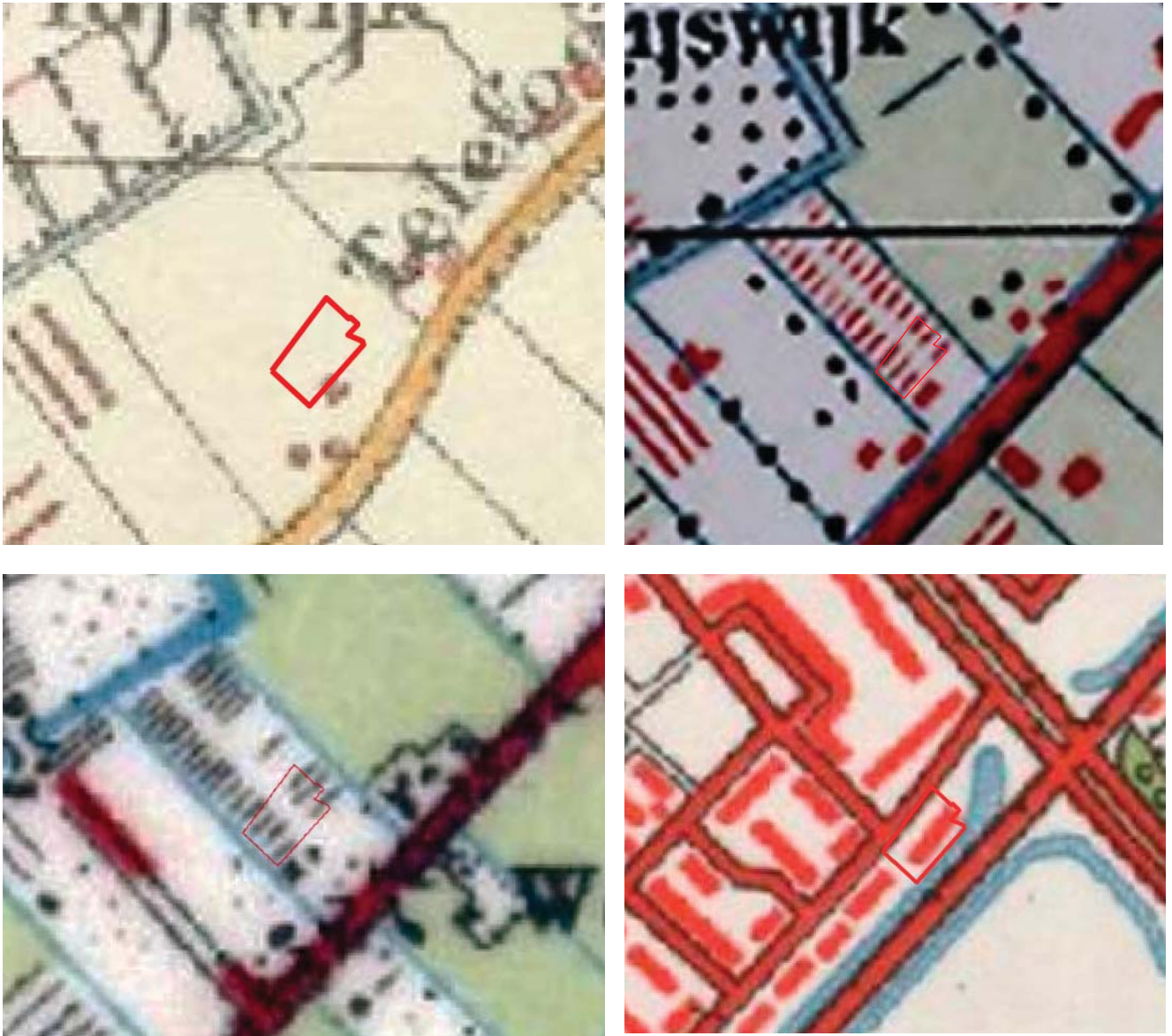
Er is op basis van geogerefererde historische kaarten en historische bouwtekeningen, ondersteund door kaartmateriaal op www.watwaswaar.nl, een onderzoek naar de bewoningsgeschiedenis en het perceelsgebruik uitgevoerd. De cartografische bronnen geven weinig concrete aanwijzingen over de historische situatie van het plangebied. Dat betekent, dat we voor het onderzoek naar het landgebruik en de bewoning vóór het begin van de 18^e eeuw afhankelijk zijn van archeologische bronnen. De kaart van Kruikius uit 1712 (afb. 5 links) geeft geen bebouwing weer binnen het perceel en ook op de kadastrale minuut uit 1812 (afb. 5 rechts) is het gebied in gebruik als landbouwgrond. In het midden van de 19^e eeuw is aldus de Topografisch Militaire kaart (veldminuut) van J. Schuurman (1850) het gebruik ongewijzigd. Dat is ook het geval in de vroege 20^e eeuw.

Afbeelding 5.

Links een uitsnede van de kaart van Kruikius uit 1712 (bron: Hoogheemraadschap van Delfland), rechts de kadastrale minuut van Boudin uit 1812 (Plan Cadastral parcellaire de la Commune de Ryswyk, section D de la Pyramide). Op beide afbeeldingen in rood het plangebied.

⁵ Mondelinge mededeling J.M.. Koot, 2012

Afbeelding 6.

Vier Topografische Militaire kaarten. Linksboven de kaart van 1924, rechtsboven van 1934, linksonder van 1952 en rechts-onder uit 1958. Op alle afbeeldingen is in rood het plangebied aangegeven.

Op de Topografisch Militaire kaart uit 1924 (afb. 6 linksboven) zijn een woonhuis en bijgebouwen weergegeven in het uiterste zuiden van het toenmalig perceel. Het plangebied ligt vermoedelijk net ten noordoosten van de panden.

Op de Topografisch Militaire kaart uit 1934 is de situatie gewijzigd: ten noorden van de panden zijn kassen geplaatst (afb. 6 rechtsboven) en in het zuid-westelijk deel is een sloot aangelegd. In 1952 is de situatie van het plangebied weer veranderd. Het gebouw in de zuidoosthoek is gesloopt en enkele kassen zijn verdwenen (afb. 6 linksonder). Resten van deze kassen kunnen in de bodem van het plangebied worden teruggevonden.

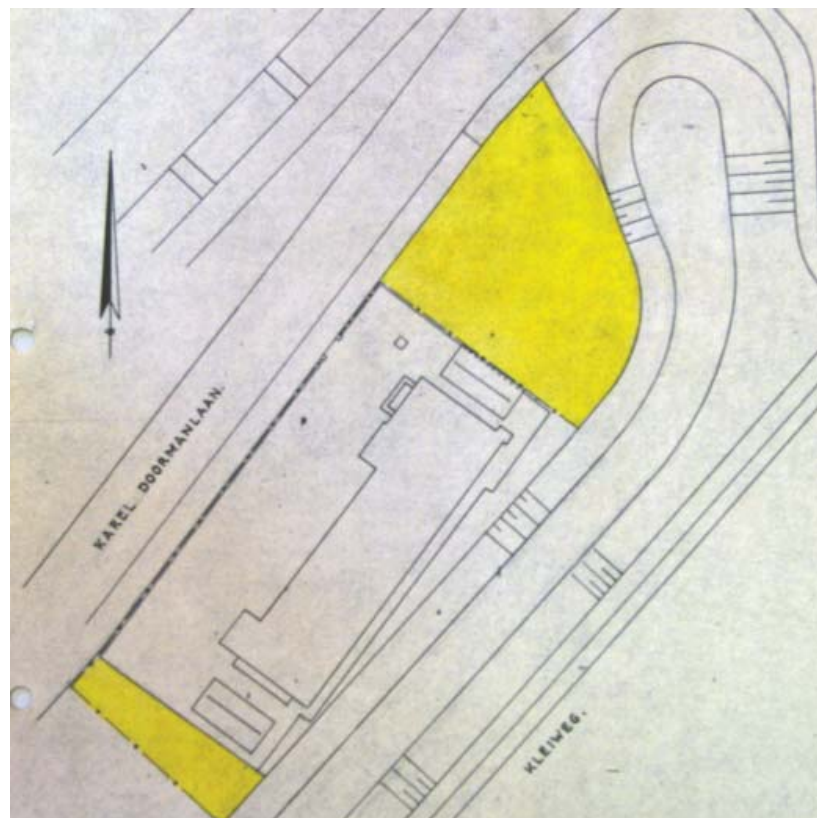
Op de Topografisch Militaire kaart uit 1958 is het beeld aanzienlijk veranderd (afb. 6 rechtsonder). De basis voor het huidige straatbeeld is dan gelegd. Ten noorden van de Sir Winston Churchilllaan wordt een woonwijk ontwikkeld en de Karel Doormanlaan staat voor het eerst op een kaart aangegeven. De Burgemeester Elsenlaan en de Sir Winston Churchilllaan zijn verbreed. De oude bermsloten zijn gedempt, er zijn nieuwe bredere bermsloten en fietspaden aangelegd. Parallel aan de noordkant van de Sir Winston Churchilllaan zijn lage flats en eengezinswoningen gebouwd.

Afbeelding 7.
De U.L.O.-school gezien
vanaf de Sir Winston
Churchillaan.
Bron: Rijswijks Historisch
Informatiecentrum, fotogr.
4476.

In het plangebied is in 1957-1958 een U.L.O.-school gebouwd (afb. 7 en 8). Het lijkt op basis van de kennis over de situatie in de omgeving aannemelijk dat het terrein voorafgaand aan de bouw van de U.L.O.-school door ophoging is geëgaliseerd. Er zijn echter voor dit perceel geen specifieke gegevens over bekend. Er is een ondiepe bouwput aangelegd. De funderingen reikten hooguit enkele decimeters diep. De school is gebouwd op 63 heilpalen. Gewoonlijk werd in zulke gebouwen ook een stookkelder aangelegd, maar die staat niet op de tekening bestaande toestand uit 1963 aangegeven. Op basis van de plaats van de schoorsteen wordt verwacht wordt dat de stookkelder zich onder het trappenhuis in de noordoosthoek van de school bevond. Het pand bleef tot 1970 in gebruik als school. Er is niet precies bekend wanneer het gebouw uit de jaren '50 gesloopt is. Het laatste stuk in het archief van

Afbeelding 8.
Op de tekening behorend
bij aankoop van grond door
de gemeente Rijswijk uit
1958 is de plaats van de
school aangegeven.

Rijswijk dateert uit 1972. Vermoedelijk vond de sloop enkele jaren eerder plaats dan de bouw van het bestaande pand. In hoeverre de bouw en latere sloop van de voormalige U.L.O.-school heeft geleid tot aantasting van mogelijk aanwezige archeologische waarden is uit het bureauonderzoek niet duidelijk naar voren gekomen.

In 1988 is begonnen met de plannen voor de bouw van het NMB-bankgebouw, waarna in 1990 de bouwvergunning is aangevraagd. Tijdens het bureauonderzoek is niet duidelijk geworden, wanneer de bouw precies is begonnen en of het terrein voorafgaand aan de bouw is gesaneerd, geëgaliseerd en/of opgehoogd. Volgens de topografische kaart 1:25.000 veranderde er tot 1995 niets aan de situatie zoals voor 1988 weergegeven. De vraag is of de kaart van 1995 voorafgaand aan de publicatie is bijgewerkt, of dat deze kaart een toen reeds historische situatie weergaf. Latere kaarten zijn niet geraadpleegd. Het gebouw bleef vermoedelijk tot in 2011 in gebruik als bankfiliaal van de ING-bank (afb. 9). De Stichting Rijswijkse Kinderopvang is voornemens het pand in 2012-2013 als kinderdagverblijf in gebruik te nemen.

*Afbeelding 9.
Het (leegstaande) pand in
de huidige situatie.*

4. Archeologie

Er wordt in paragraaf 4.1 eerst een chronologisch overzicht gegeven van de resultaten van archeologisch onderzoek in Rijswijk. In paragraaf 4.2 wordt nader ingegaan op de huidige kennis over de archeologie in en in de nabije omgeving van het plangebied.

4.1. Archeologie in de regio

4.1.1. *Nieuwe Steentijd*

De vroegste sporen van menselijke bewoning in Rijswijk en nabije omgeving gaan terug tot aan het Midden Neolithicum, tot ongeveer 3500 voor Chr.⁶ De bewonings-sporen die uit deze periode zijn teruggevonden behoren tot de oudst bekende nederzettingen in het holocene kustgebied van West-Nederland. In deze periode was er nog geen gesloten strandwal gevormd. De vindplaatsen zijn gelegen op geïsoleerde duinen, die dichtbij de toenmalige kustlijn zijn gevormd op het Laagpakket van Wormer en deel uitmaken van de Laag van Ypenburg.

Bij de aanleg van de woonwijk De Striip werden in 1996 sporen van bewoning aangetroffen uit een latere fase van het Neolithicum⁷. In 2000 zijn bij het nabijgelegen sportcomplex De Schilp ook archeologische vondsten uit deze periode gedaan. Bij de aanleg van een riolering aan de Schaapweg in 2001 werd duidelijk dat men in deze periode ook deze locatie gebruikte voor bewoning en/of economische exploitatie. De vondsten die bij deze onderzoeken aan het licht zijn gekomen - met name vuurstenen werktuigen, aardewerkfragmenten en slachtafval - worden toegeschreven aan de zogenaamde Vlaardingen-groep en worden gedateerd in de periode rond 2700-2600 voor Chr.⁸ Gezien de verspreiding van de vindplaatsen op dit deel van de strandwal kan er sprake zijn van één grote vindplaats uit dezelfde periode. Vooralsnog kan nog niet worden uitgesloten dat het meerdere vindplaatsen betreft, die elkaar in korte tijd hebben opgevolgd.

4.1.2. *Bronstijd tot en met de Vroege IJzertijd*

Er lijkt in Rijswijk tussen de jongst bekende vondsten uit het Neolithicum van rond 2500 voor Chr. en de eerste bekende bewoning in de Vroege IJzertijd een hiaat van ruwweg twee millennia in de bewoningsgeschiedenis te zitten. Vanuit geologisch oogpunt is er geen reden om aan te nemen dat het gebied in deze periode ongeschikt was voor bewoning. Meer waarschijnlijk is dat deze lacune in de Rijswijkse bewoningsgeschiedenis verklaard kan worden door een leemte onze kennis en dat er geen sprake is van een feitelijk bewoningshiaat. Dit kennisgebrek kan verklaard worden door de stand van het archeologisch onderzoek, toeval of verstoringen van de bewoningssporen door latere bewoners of veranderingen in de geologische situatie. In Den Haag zijn sporen uit de Midden-Bronstijd gevonden in het duingebied en bij het Bronovo-ziekenhuis. Bovendien zijn er aanwijzingen dat op de strandwal die van Rijswijk doorloopt naar Voorschoten en Voorburg gewoond is in deze periode, zoals in Park Leeuwensteijn.⁹

4.1.3. *Midden IJzertijd*

Onze kennis over de bewoningsgeschiedenis en het landgebruik van Rijswijk en omgeving neemt toe vanaf de Midden IJzertijd. Dat komt omdat er vanaf deze periode meer vindplaatsen bekend zijn. Bij De Schilp, een vindplaats op de strandwal,

6 Koot, Bruning en Houkes, 2008

7 Koot, 1997

8 Koot, 2001

9 Helsing, 1991

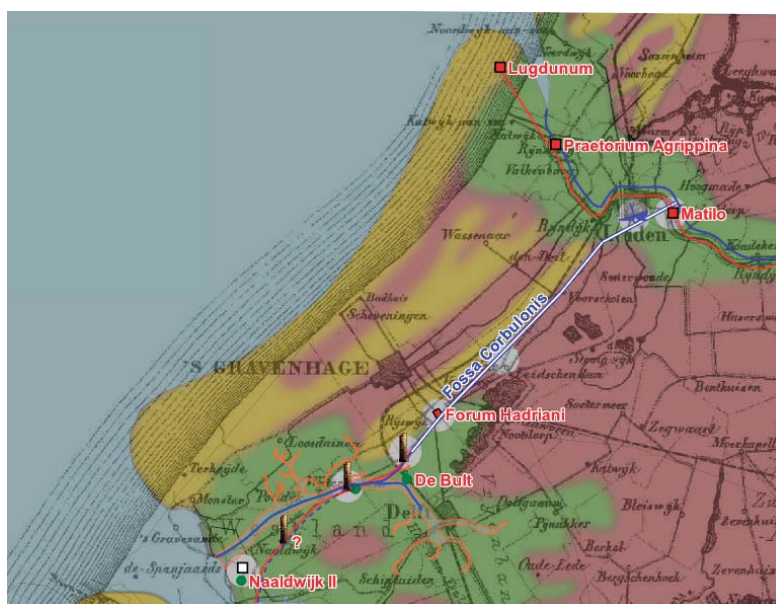
zijn in 2000 de ploegkrassen van een eergetouw gevonden. Dit is een eenvoudige ploeg die de grond scheurde maar niet keerde. Ook zijn hier scherven, natuursteen, botten en houtskool opgegraven. De vindplaats wordt gedateerd omstreeks 400 voor Chr.¹⁰ Elders in Rijswijk op dezelfde strandwal bleek het gebied in deze periode ook bewoond en in gebruik als landbouwgrond. Voorbeelden zijn de vindplaatsen aan de Herenstraat vóór de Oude Kerk (eergetouwkrassen) en aan de Van Vredenburgweg.¹¹

Het is onbekend of men in de IJzertijd in Rijswijk ook in het klei- en veengebied heeft gewoond. Het Gantel-getijdensysteem stond in de Vroege- en Midden-IJzertijd eeuwen lang in open verbinding met zee. Daarom wordt aangenomen dat een substantieel deel van Rijswijk weinig geschikt was voor bewoning. Er wordt aangenomen dat pas nadat het Gantelsysteem verlandde er weer bewoning mogelijk was op klei en/of veengrond. In Midden-Delfland is bij grootschalig archeologisch onderzoek ontdekt dat men in deze periode, ondanks de ongunstige omstandigheden, de klei- en veengronden bewoonde en exploiteerde.¹² Het is mogelijk dat dit in Rijswijk ook het geval is geweest. Aanwijzingen hiervoor ontbreken echter nog.

4.1.4. Romeinse tijd

In de Romeinse tijd treden er groter veranderingen op in de samenleving. Deze veranderingen zijn ook terug te vinden in het bodemarchief. Het landschap wordt voor het eerst op grote schaal planmatig verdeeld door greppelsystemen en er worden wegen en een kanaal aangelegd. Het verloop van de Romeinse hoofdweg heeft lange tijd ter discussie gestaan¹³. Op basis van enkele waarnemingen bestond het vermoeden dat het tracé van de huidige Sir Winston Churchillaan in grote lijnen overeen komt met de loop van de Romeinse hoofdweg en het Kanaal van Corbulo, de Fossa Corbulonis (afb. 10). Het Kanaal van Corbulo werd omstreeks 47 na Chr. gegraven door Romeinse soldaten en vormde een waterverbinding vanaf de Rijn bij fort Matilo bij Leiderdorp via Voorburg tot aan de Maasmonding, waarschijnlijk bij Naaldwijk. De Romeinse hoofdweg liep waarschijnlijk direct langs de noordzijde van het kanaal. In Rijswijk zijn in 2005 tijdens een opgraving in de hoek Churchillaan - Huis te Landelaan zowel het kanaal als de Romeinse weg aangetroffen¹⁴.

Afbeelding 10.
De Romeinse hoofdweg
en het Kanaal van Corbulo
volgens Hans Erren (2011).
Bron: <http://commons.wikimedia.org/wiki>.

10 Koot, 2002

11 Koot, 1994

12 Van den Broeke en Van Londen, 1995

13 Beekman en Van Liere, 1948

14 Dorenbos, Holthausen en Koot, 2009

In Voorburg lag een inheemse nederzetting, die na de aanleg van het kanaal en de weg in de loop der tijd uitgroeide tot een regionaal centrum. In 121 of 122 na Chr. schonk keizer Hadrianus marktrechten aan deze plaats. Na het verwerven van stadsrechten omstreeks 150 na Chr. groeide de marktplaats uit tot de stad Municipium Aelium Cananefatium. De stad vervulde - naast die van centrale markt - de rollen van administratief en juridisch centrum van het gebied van de Cananefaten.

Het bedrijf RAAP heeft in 2006 een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd aan de Rietvinklaan in Leidschendam. Hierbij is het Kanaal van Corbulo over nagenoeg de volle breedte doorsneden. Er is hier sprake van twee fasen in het Kanaal van Corbulo. Het Kanaal van Corbulo was bij benadering 10 meter breed. Fase 1 is ongeveer 10 meter breed en ontgraven tot 3,17 m - NAP. Bovenop fase 1 bevinden zich bodemlagen die geïnterpreteerd zijn als het weglichaam van de Romeinse weg, met aan de noordwestelijke zijde een ondiepe bermsloot. Fase 2 is ongeveer 11 m breed en is ontgraven tot op een maximale diepte van 3,08 m - NAP. Aan de zuidoostelijke zijde is het kanaal beschoeid met eikenhouten palen. In Leidschendam is in fase 1 ongeveer 1,5 m en in fase 2 ca. 1 m van de opvulling van het kanaal bewaard gebleven.

Op basis van dit onderzoek kan een uitspraak gedaan worden over de diepte van het kanaal in de Romeinse tijd. Het kanaal zal tussen ca. 1 en 1,5 meter diep zijn geweest.¹⁵ De Romeinen maakten elders in Nederland voor transport over water gebruik van platbodems van verschillende formaten. De kans bestaat dat dit ook voor transport over het Kanaal van Corbulo het geval is geweest.

Met het oog op deze infrastructurele werken is een aantal vindplaatsen in de nabije omgeving van belang: de Romeinse stad Forum Hadriani (minder dan 2 km ten oosten van het plangebied) in het huidige Voorburg en de vindplaatsen van Romeinse mijlpalen in Monster, Rijswijk en Wateringse Veld, waar naast vier Romeinse mijlpalen ook de weg is aangetroffen. Deze laatste vondst, gedaan in 1997, heeft het onderzoek naar Romeinse wegen in belangrijke mate gestimuleerd.

Uit recent onderzoek komen steeds meer aanwijzingen naar voren over de ligging van de Romeinse weg in Rijswijk. De toevalsvondst van een fragment van een mijlpaal in november 2005 bij de hoek van de Churchilllaan en de Huis te Landelaan en het archeologisch vervolgonderzoek bevestigen nog eens dat het huidige tracé van de Sir Winston Churchilllaan geheel of gedeeltelijk overeenkomt met dat van de Romeinse hoofdweg.

4.1.5. *Het lege landschap?*

Er zijn sterke aanwijzingen dat aan het einde van de Romeinse Tijd de bevolkingdichtheid in de regio af neemt. Uit de Laat-Romeinse tijd en de Vroege Middeleeuwen zijn in de regio nauwelijks sporen van bewoning teruggevonden. Op basis van de schaarse archeologische bronnen lijkt de regio in deze tijd gedeeltelijk onbewoond. Net zoals in de Bronstijd is er vanuit geologisch oogpunt geen reden om aan te nemen dat er in deze regio in het geheel geen bewoning of economische exploitatie van het land mogelijk was. Er kan ook nu niet worden uitgesloten dat er factoren kunnen zijn die onze kennis over de bewoning aan het eind van de Romeinse tijd en het begin van de middeleeuwen ten nadele beïnvloeden. Of er inderdaad sprake is van een "leeg landschap" zal in de toekomst moeten blijken.

4.1.6. *De Late Middeleeuwen*

In de loop van de Middeleeuwen nam de bevolkingsomvang gestaag toe. Met de groei van de bevolking nam ook de behoefte aan landbouwgrond toe. Vanaf de 12^e

¹⁵ De Kort en Raczynski Henk, 2008

eeuw ging men het klei- en veengebied ontginnen door het graven van sloten en het aanleggen van kades. Bewoning vond zowel op de Rijswijkse strandwal als in het klei- en veengebied plaats. Zo ontstond in de 12^e eeuw ten zuiden van de huidige Sir Winston Churchilllaan een lint van boerderijen, diep in het poldergebied.¹⁶ De vroegste sporen dateren van vóór de afzetting van de Laag van Poeldijk in de eerste helft van de 12^e eeuw. Sporen van bewoning zijn bijvoorbeeld aangetroffen in de Hoekpolder¹⁷ en recent is bij het onderzoek in Eikelenburg ook landexploitatie aangetoond.¹⁸

4.1.7. *Nieuwe Tijd*

In de Nieuwe Tijd breidde de dorpskern van Rijswijk op de strandwal zich snel uit. Hier concentreerde zich de bewoning. Vanaf de 17^e eeuw werd de ontwikkeling van het toenmalige Rijswijk gedomineerd door de aanleg van buitenplaatsen: een “vakantieverblijf” avant la lettre voor rijke kooplieden, adel en hoffunctionarissen uit Den Haag en Delft. Deze buitens vervulden ook een representatieve functie. In de loop van de 17^e eeuw, maar vooral vanaf de 18^e eeuw, nam het aantal huizen in het dorp sterk toe. Het proces van verdichting zette zich tot in het einde van de 19^e eeuw voort. Vanaf omstreeks 1900 werd begonnen met de uitbreiding van de bebouwde kom en verrezen nieuwe wijken rondom het oude dorp. De onderzoekslocatie is in deze perioden voor zover bekend niet bebouwd. Na de Tweede Wereldoorlog begon men met de bouw van grote woonwijken, waarvan ook de onderzoekslocatie deel ging uitmaken.

4.2. Archeologie en het plangebied

Er is binnen een terrein met een straal van 300 meter rondom het plangebied nader bekeken of er in het verleden archeologische vondsten of waarnemingen zijn gedaan en of er archeologische onderzoeken zijn uitgevoerd (afb. 11). Ook is onderzocht of het plangebied zich in de omgeving van of binnen de begrenzing van een archeologisch monument ligt. Hiervoor zijn het Archeologisch Informatie Systeem (ARCHIS) versie 2.6 en het archief van Bureau Monumentenzorg en Archeologie van de gemeente Rijswijk geraadpleegd.

4.2.1. *Monumenten*

Er liggen in het plangebied geen archeologische monumenten die op de Rijkslijst van beschermde archeologische monumenten staan, noch gemeentelijke monumenten. Het plangebied ligt op de Archeologische Monumenten Kaart niet in de buurt van of binnen een AMK-terrein en geniet juridisch geen bijzondere beschermde archeologisch monumentale waarde.

4.2.2. *Waarnemingen en vondsten*

Er zijn in Archis binnen het plangebied en in de nabije omgeving geen vondstmeldingen geregistreerd.

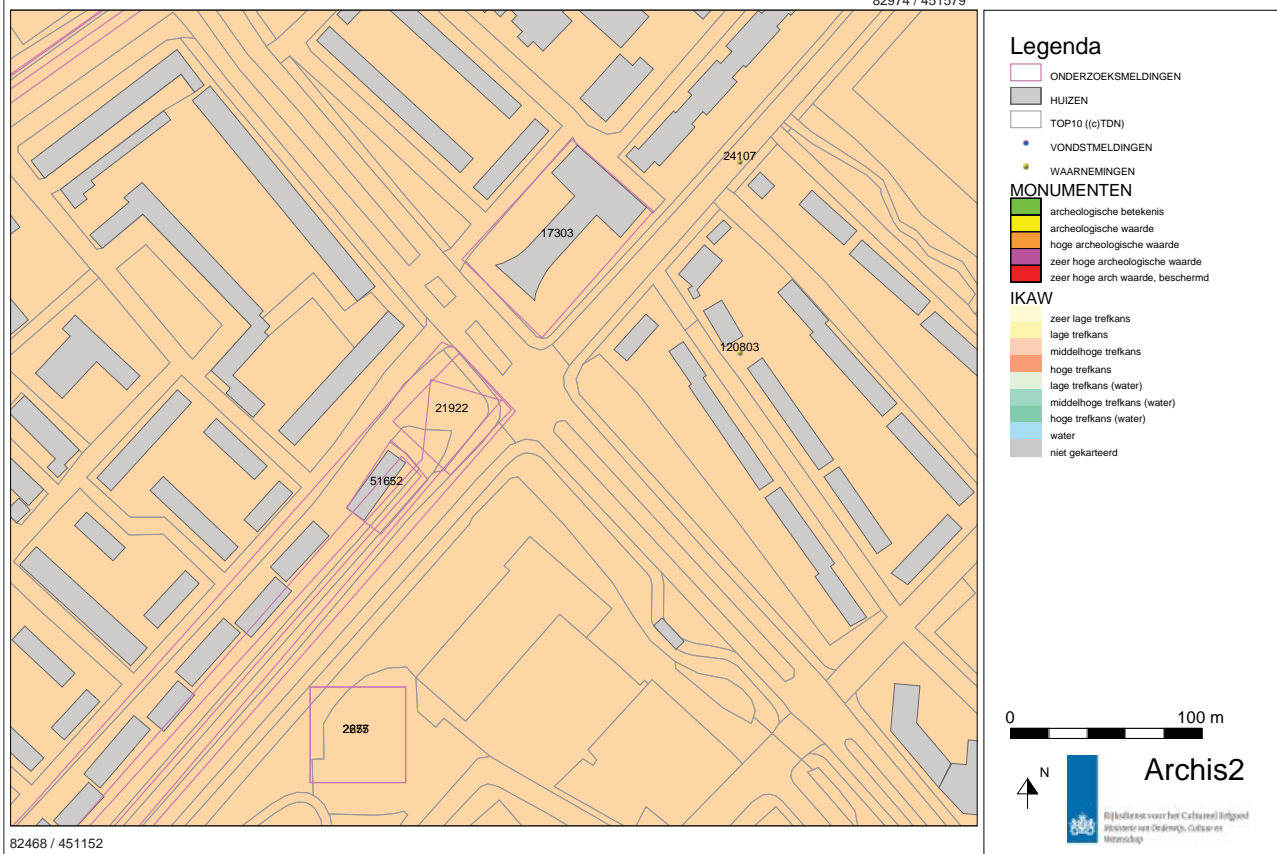
Binnen een straal van 300 meter vanaf het plangebied zijn drie waarnemingen van vondsten uit de Romeinse Tijd in Archis opgenomen. Samen illustreren deze gegevens dat ook dit deel van Rijswijk een intensieve bewoningsgeschiedenis kent. Het zwaartepunt hiervan lijkt vooral in de Romeinse Tijd te liggen.

In 1945 is bij onderzoek van de Stichting voor Bodem Kartering (STIBOKA) op ongeveer 215 m ten zuidoosten van het plangebied een hoeveelheid scherven van inheems-Romeins en geïmporteerd Romeins aardewerk gevonden. Er is toen boven-

16 Koot, 1994

17 Dorenbos en Koot, 2008

18 Holthausen et.al, in voorbereiding

82468 / 451152

Afbeelding 11.
De ARCHIS kaart,
met daarop vondsten,
waarnemingen,
onderzoeken.

dien zogenaamde “oude woongrond” gezien. Samen geeft dit voldoende aanwijzingen voor de aanwezigheid van een inheems-Romeinse nederzetting (ARCHIS-waarnemingsnummer 24161).

In 1950-1951 werden er in de nabije omgeving ten oostnoordoosten van het plangebied rioleringswerkzaamheden uitgevoerd. Er zijn twee waarnemingen geregistreerd in Archis die met deze werkzaamheden in verband kunnen worden gebracht (Waarnemingsnummers 120803 aan de Havenstraat en nummer 24107 aan de Galjoenstraat). Tot op heden is de precieze aard en omvang van deze Inheems-Romeinse vindplaats niet goed gekend.

4.2.3. Onderzoeken

In 1994 voerde BMA voor aanvang van de bouw van het huidig politiebureau, ca. 150 m ten zuidwesten van het plangebied, veldonderzoek uit (onderzoeksmelding 2275). Tijdens dit onderzoek is een greppel gevonden die vanwege de oriëntatie in de Romeinse Tijd gegraven kan zijn. Er zijn echter geen archeologische vondsten gedaan die dat kunnen bevestigen. Het perceel is door afkleien verstoord¹⁹.

In 2005 werd vanwege voorgenomen sloop en nieuwbouw ook het perceel ten oosten van de brandweerkazerne aan de Sir Winston Churchilllaan 300 nader onderzocht.²⁰ De bodem bleek hier verspreid over het gehele perceel verstoord te zijn tot een diepte van 2 m onder maaiveld. Het kleipakket was afgegraven. Dat kan samenhangen met kleiwinning in de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd. Later is het terrein met zand opgehoogd.

¹⁹ Mondelinge mededeling H. Koot

²⁰ Holthausen, 2006a

Voorafgaand aan de bouw van de huidige brandweerkazerne aan de noordelijke hoek van het kruispunt Burgemeester Elsenlaan - Sir Winston Churchillaan is door BMA gemeente Rijswijk in 2005 een bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek door middel van boringen uitgevoerd (onderzoeksmelding 17303)²¹ Het terrein bleek tot op een diepte van ongeveer 1,54 m - NAP verstoord. Dat was veel ernstiger dan op basis van het toenmalig bureauonderzoek werd verwacht. Op basis van de resultaten van dit onderzoek kan geen uitspraak gedaan worden over de noordelijke begrenzing van de Romeinse vindplaats aan de Havenstraat.

In november 2005 werd onderhoud gepleegd aan de bermsloten van de Sir Winston Churchillaan. Er is toen op ongeveer 300 m ten zuidwesten van het plangebied een fragment van een Romeinse mijlpaal gevonden bij het kruispunt van de Huis te Landelaan en de Sir Winston Churchillaan. Tijdens de werkzaamheden die in de periode 2005-2007 plaatsvonden tussen de vindplaats van de mijlpaal en de hoek Elsenlaan - Sir Winston Churchillaan is aanvullend archeologisch onderzoek uitgevoerd naar de context van deze vondst. De werkzaamheden boden een uitgelezen kans om de natuurlijke bodemopbouw en de aard en conservering van mogelijk aanwezige archeologische waarden te onderzoeken en - waar bedreigd - op te graven.²²

In 2006 zijn er 31 boringen in een raai ten noorden van de Sir Winston Churchillaan gezet (OM 18263).²³ De boringen met de nummers 28-31 liggen direct ten zuiden van het huidig plangebied. In de boorstaten is vermoedelijk de loop van de Churchillgeul waar te nemen. Daarbij zij opgemerkt dat dit beeld mogelijk genuanceerd moet worden omdat deze boringen vanaf maaiveld zijn ingemeten en niet in absolute zin aan het NAP gekoppeld zijn. Het maaiveld kan tussen de boorpunten onderling in hoogte verschillen.

In aanvulling op het booronderzoek is in 2007 een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd (OM 21816, 21922 en 23008). Er liggen 2 werkputten binnen een straal van 50 m vanaf het plangebied.

Werkput RSCW07-2-1 mat 15 bij 1,60 m en was ten zuidoosten van het plangebied haaks op de Sir Winston Churchillaan aangelegd om vast te stellen of hier net als op de hoek Huis te Landelaan/Sir Winston Churchillaan de loop van een Romeinse watergang, weg en bermgreppel konden worden teruggevonden en zo ja, of de watergang - het veronderstelde Kanaal van Corbulo - beter begrensd kon worden. Tijdens dit onderzoek kon de aanwezigheid van de Romeinse watergang bij de kruising Elsenlaan - Sir Winston Churchillaan niet aangetoond worden. Door latere verstoringen zijn geen van de Romeinse infrastructurele sporen in het profiel herkend. RSCW07-1-2 was een kleine proefput ten zuiden van de huidige bermslot. Dit putje bleek verstoord door een gedempte bermslot van de voorganger van de Sir Winston Churchillaan.²⁴

21 Holthausen, 2006-b

22 Dorenbos, Holthausen en Koot, 2009

23 Dorenbos, Holthausen en Koot, 2009

24 Dorenbos, Holthausen en Koot, 2009

5. Archeologische verwachting en aanbevelingen

5.1. Inleiding

De gespecificeerde archeologische verwachting is gebaseerd op de in de voorgaande hoofdstukken beschreven gegevens. Daarnaast is gebruik gemaakt van de Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW) en de Archeologische Monumentenkaart (AMK) waarop onder andere de rijksmonumenten weergegeven zijn. Ook is gebruik gemaakt van kaarten die de cultuurhistorische waarden in beeld brengen, zoals de Cultuurhistorische kaart van Zuid-Holland.

Het plangebied ligt op de Archeologische Monumenten Kaart niet in de buurt van of binnen een AMK-terrein en geniet juridisch geen bijzondere beschermde archeologisch monumentale waarde.

De IKAW geeft een middelhoge trefkans op archeologische vondsten binnen het plangebied. Er moet echter de nodige voorzichtigheid betracht worden bij het gebruik van de IKAW als hulpmiddel voor het vaststellen van een lokale archeologische verwachting. Wanneer de verwachting van de IKAW wordt vergeleken met de locatie van bekende vindplaatsen, dan blijkt dat met name de vindplaatsen vanaf de Late IJzertijd/Romeinse tijd zich bevinden op terreinen die op de IKAW een middelhoge tot hoge verwachting hebben. Voor de prehistorische vindplaatsen van vòòr de periode dat de Gantel actief was (circa 500 - 200 voor Chr.) geldt, dat hun locatie geen relatie heeft met de middelhoge en hoge verwachting die wordt toegekend aan het geulensysteem van de Gantel. Deze vindplaatsen - vanaf het Neolithicum tot en met de (Midden) IJzertijd - worden aangetroffen op terreinen die op de IKAW een lage, middelhoge en hoge verwachting hebben.

Op de Cultuurhistorische kaart van Zuid-Holland is het plangebied aangeduid als een gebied met een redelijke tot grote kans op het aantreffen van archeologische sporen (middelhoge trefkans). Volgens de Gemeentelijke Nota Monumentenzorg en Archeologie 2005-2009 ligt het plangebied in een zone van hoge archeologische waarde.

5.2. Gespecificeerde archeologische verwachting

Op basis van de plaatselijke natuurlijke bodemopbouw wordt de kans op vindplaatsen uit het Neolithicum en de Bronstijd binnen het plangebied klein geacht. Vondsten uit de IJzertijd kunnen zowel in als op de Hollandveenlaag worden verwacht. Er bestaat echter een geringe kans dat het Hollandveen binnen het plangebied is verslagen door insnijding van de Churchillgeul. Resten van bewoning op of in het veen uit de Bronstijd en uit de Vroege tot Midden IJzertijd worden daarom niet verwacht.²⁵

Als de Gantel na ca. 200 voor Chr. niet meer actief was, kunnen bewoningsresten uit de perioden vanaf de Late IJzertijd zowel in als op de zandige en kleiige Gantelafzettingen verwacht worden. Voor de te verwachten diepteligging betekent dit, dat vanaf de onderkant van de huidige bouwvoor resten aanwezig kunnen zijn. Vanwege het ontbreken van waarnemingen van vindplaatsen uit de (Late) IJzertijd is de verwachting echter laag voor vondsten uit deze periode.

²⁵ Holthausen, 2006-b

Op basis van geologie, diverse archeologische waarnemingen in de omgeving en het feit dat het plangebied direct naast het tracé van de Romeinse hoofdweg ligt, geldt een hoge tot zeer hoge verwachting voor het aantreffen van archeologische resten uit de Romeinse Tijd. Deze verwachting geldt met name voor de bewoningssporen, de resten van de Romeinse hoofdweg, het Kanaal van Corbulo en/of daarmee verband houdende resten. Waar de na de Romeinse tijd opgetreden bodemverstoringen minder diepgaand zijn, zullen mogelijk ook de ondiepere sporen zoals bermgreppels, verkavelingsgreppels en (crematie)graven nog (gedeeltelijk) bewaard kunnen zijn. Gemiddeld genomen is de verwachte gaafheid laag tot middelhoog. Het vondstmateriaal zal hoofdzakelijk bestaan uit aardewerk, (hutten)leem, bot, natuursteen, plantaardige macroresten en houtskool. De conservering van eventuele resten is, vanwege de verwachte diepteligging en het grondwaterpeil, naar verwachting redelijk tot goed.

Volgens de huidige inzichten vond bewoning en/of intensieve exploitatie van het land na de Romeinse Tijd pas weer plaats vanaf de 12^e eeuw. Vanwege het ontbreken van waarnemingen van archeologische resten uit deze perioden in de directe omgeving van het plangebied en op basis van gegevens uit het historisch onderzoek wordt uitgegaan van een middelhoge verwachting voor vondsten uit deze periodes.

5.3. Aanbevelingen naar aanleiding van het bureauonderzoek.

Gezien de hoge tot zeer hoge verwachting voor archeologische resten uit de Romeinse tijd en een middelhoge verwachting voor archeologische vondsten en sporen uit de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd wordt aanbevolen een verkennend booronderzoek naar de geologische genese binnen het plangebied uit te voeren. Mogelijke afwijkingen ten opzichte van de “Nieuwe Geologische Kaart van Den Haag en Rijswijk” en verstoringen van de bodemopbouw kunnen zo worden opgespoord. Vragen die tijdens het verkennend booronderzoek beantwoord dienen te worden zijn:

- Zijn er afwijkingen in de op basis van het bureauonderzoek verwachte bodemopbouw geconstateerd? Zo ja, in welke zin?
- Is er sprake van verregaande verstoringen in de bodemopbouw? Zo ja, moet de verwachting over het aantreffen van archeologische sporen worden bijgesteld?

Op basis van de uitkomst van het verkennend booronderzoek kan de gespecificeerde archeologische verwachting - indien nodig - worden bijgesteld.

6. Verkennend booronderzoek

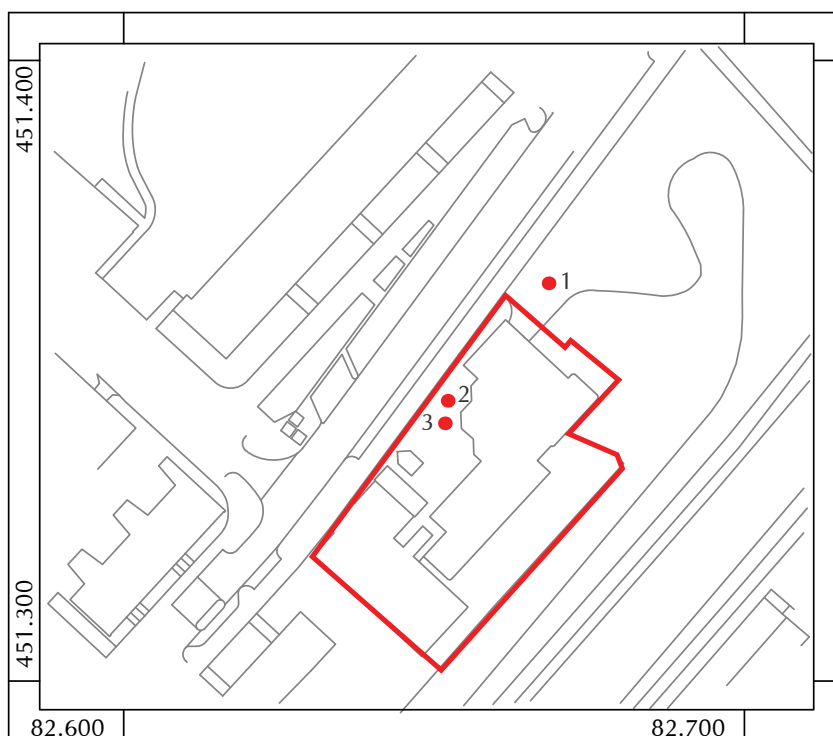
6.1. Inleiding

Het bureauonderzoek leidde tot de in hoofdstuk 5 beschreven gespecificeerde archeologische verwachting en onderzoeksvragen. Er was voldoende aanleiding om een verkennend booronderzoek uit te voeren. Het booronderzoek is direct aansluitend aan het bureauonderzoek verricht. Doel van een verkennend booronderzoek is niet primair het opsporen en begrenzen van archeologische nederzettingsterreinen. Het onderzoek heeft als doel om inzicht te verschaffen in de bodemopbouw alsmede het verkrijgen van een algemene indruk van de ernst en diepte van eventuele verstoringen.²⁶ Op grond van de resultaten van dit booronderzoek kunnen geen uitspraken worden gedaan over de aan- of afwezigheid van archeologische resten of sporen. Wel kan een uitspraak worden geformuleerd over de kans dat deze (nog) in het plangebied kunnen worden verwacht.

6.2. Methodologie

In aanvulling op het bureauonderzoek zijn op 25 april 2012 drie handboringen verricht. Op dat moment was het plangebied beperkt tot de locatie van de uitbouw van de ingangspartij. Twee boringen vallen binnen dit gebied; één boring is ten noorden daarvan uitgevoerd. De rest van het kadastraal perceel is niet onderzocht. De boringen zijn gezet met behulp van een Edelmanboor met een diameter van zeven centimeter en een gutsboor met een diameter van drie centimeter. De locatie van de boringen is ingemeten ten opzichte van de bestaande bebouwing (afb. 12). De boorbeschrijvingen (bijlage 1) geven de resultaten van de boring weer vanaf het maaiveld naar beneden toe gemeten. De maximale boordiepte bedraagt 4,0 m - mv (maaiveld). De boringen zijn lithologisch conform NEN 5104 (Nederlands Normalisatie-instituut, 1989) beschreven.

Afbeelding 12.
Overzicht van de geplaatste boringen.

²⁶ Tol et al, 2004

6.3. Resultaten van het verkennend booronderzoek

6.3.1. Geologie en bodem

In algemene zin ziet de bodemopbouw in het plangebied er als volgt uit. De top van het bodemprofiel is tot een diepte van 0,9 m - mv (boring 2) tot 1,3 m - mv (boring 1 en 3) verstoord ten gevolge van (recente) graaf- en bouwwerkzaamheden. De bodem bestaat in deze laag uit lichtgrijs bouwzand, al dan niet met kleibrokken. Daaronder bestaat het profiel uit een pakket verstoorde afzettingen of mogelijk ophogingslagen, bestaande uit zandige klei met puin- en mortelspikkels. In boring 1 is de dikte van deze laag slechts 0,2 m, in boring 2 bedraagt de dikte 0,6 m. In boring 1 en 3 gaan deze lagen abrupt over in een homogeen pakket zeer fijn, kalkloos zand. Over de herkomst van dit zand kan op basis van de resultaten uit het veldwerk geen definitieve uitspraak worden gedaan. Het zand kan door mensen als ophoging zijn opgebracht, maar het is ook mogelijk dat het hier om een natuurlijke crevasse gaat. Een crevasse-afzetting ontstaat als bij hoge waterstand het water zich over de oeverwal heen een weg zoekt in de verder van de rivier afgelegen kom. Hierbij ontstaan vaak kleine, met meer zandige afzettingen gevulde geultjes (crevasses).

In boring 2 gaan de (mogelijke) ophogingslagen op een diepte van 1,4 m - mv over in donkergrijsbruine, humushoudende, kalkloze, zwak siltige klei. Op grond van de aard van de afzettingen, het humusgehalte en het gebrek aan kalk, is dit kleipakket geïdentificeerd als oeverafzettingen, die bij het Gantelsysteem horen.

Op een diepte tussen 2,1 en 2,3 m - mv worden in alle drie de boringen geulafzettingen, behorende tot het Gantelsysteem aangetroffen. Deze afzettingen bestaan uit een gelaagd zandpakket dat naar beneden toe geleidelijk grofkorreliger wordt.

6.3.2. Archeologie

Tijdens het veldonderzoek zijn in alle boringen archeologische indicatoren aangetroffen in de vorm van enkele puinspikkels. Deze indicatoren zijn allemaal aangetroffen in verstoorde afzettingen of (mogelijke) ophogingslagen. In deze lagen kunnen dergelijke vondsten verwacht worden. Zij vormen als zodanig geen reden om een archeologische vindplaats in het plangebied te vermoeden.

6.3.3. Conclusies

In boring 2 zijn (redelijk) intacte oeverafzettingen van het Gantelgetijdensysteem aangetroffen. Het niveau waarin sporen en resten uit de Romeinse tijd verwacht kunnen worden bevindt zich in de top van deze afzettingen. De kans dat dit gebeurt hangt in hoge mate af van de intactheid van dit niveau. Er is geen bouwvoor of A-horizont in de top van de oeverafzettingen aangetroffen. Desalniettemin duidt het feit dat de afzettingen ontkalkt zijn, in combinatie met het humusgehalte er op dat de mate van verstoring als gevolg van vergraving of erosie relatief gering is geweest. Sporen uit de Romeinse tijd kunnen daarom in de top van de oeverafzettingen bewaard zijn gebleven.

In boring 1 en 3 zijn de oeverafzettingen niet waargenomen. Het is op grond van het booronderzoek niet duidelijk of de zandige afzettingen die daar in plaats van het pakket oeverafzettingen zijn aangetroffen het resultaat zijn van natuurlijke of menselijke fenomenen. Indien het om natuurlijke afzettingen gaat, dateren ze van voor de Romeinse tijd. Indien het een antropogeen verschijnsel is, kunnen de zandlagen zowel uit de Romeinse tijd als ook van later (en in theorie ook eerder) zijn.

6.3.4. Beantwoording onderzoeksvragen

- Zijn er afwijkingen in de op basis van het bureauonderzoek verwachte bodemopbouw geconstateerd? Zo ja, in welke zin?

Afbeelding 13.
Plaatsen van een boring 1.

In boring 1 en 3 zijn de oeverafzettingen niet waargenomen. Het is nog onduidelijk of de zandige afzettingen daar door antropogene of natuurlijke processen is ontstaan. Zijn het natuurlijke afzettingen, dan dateren ze van voor de Romeinse tijd en kunnen er Romeinse sporen in de top liggen. Betreft het een antropogeen verschijnsel, dan kunnen de zandlagen zowel voor, tijdens als na de Romeinse tijd gevormd zijn.

- Is er sprake van verregaande verstoringen in de bodemopbouw? Zo ja, moet de verwachting over het aantreffen van archeologische sporen worden bijgesteld?

Op basis van dit booronderzoek is niet eenduidig vast komen te staan of er sprake is van ophogingslagen of verstoringen van de al aanwezige bodem. Ondanks de afwezigheid van een bouwvoor of A-horizont bovenop de top van de oeverafzettingen is de kans aanwezig dat er hier Romeinse sporen bewaard zijn.

7. Conclusie en aanbevelingen

Tijdens het verkennend booronderzoek was het vanwege bestaande bebouwing fysiek niet mogelijk het gehele plangebied te onderzoeken. Het is bovendien niet precies bekend op welke manier en waar de te realiseren uitbouw zal worden gefundeerd. De keuze tussen hergebruik van de bestaande fundering, de bestaande fundering uitbreiden of een nieuwe fundering aanleggen is voor zover bekend nog niet genomen. Dat betekent dat het onbekend is tot op welke diepte ten opzichte van NAP de bodem zal worden ontgraven. Tenslotte blijkt - na het afronden van het bureauonderzoek en verkennend booronderzoek - dat er binnen het kadastrale perceel meer wijzigingen ten opzichte van de bestaande situatie zijn voorzien die een bedreiging voor archeologische waarden kunnen vormen. Concrete informatie over deze wijzigingen ontbreekt. Vooralsnog zijn de potentiële bedreigingen van de mogelijk aanwezige archeologische waarden onvoldoende inzichtelijk.

Op basis van de resultaten van het bureauonderzoek en van het verkennend booronderzoek kan worden geconcludeerd dat de omstandigheden in een deel van het plangebied van dien aard zijn dat, mochten archeologische sporen of resten uit de Romeinse tijd in de ondergrond aanwezig zijn, er een gereede kans is dat deze goed geconserveerd zullen zijn.

Voor het overige deel van het plangebied geldt een onbekende verwachting ten aanzien van resten en sporen uit de Romeinse tijd, aangezien er geen uitspraak kan worden gedaan over de zandlagen die in boring 1 en 2 in plaats van de oeverafzettingen uit boring 3 zijn aangetroffen. Voor het gehele plangebied geldt dat eventuele resten en sporen uit de Late Middeleeuwen en/of de Nieuwe Tijd, indien aanwezig, op grond van de bodemgesteldheid waarschijnlijk goed geconserveerd zullen zijn.

Totdat er concrete informatie bekend is over bedreiging van archeologische waarden elders binnen perceel Gemeente Rijswijk, sectie D, kadastraal nummer 7571, is het raadzaam er rekening mee te houden dat ook bij het uitgraven van bijvoorbeeld plantgaten archeologische waarden verstoord kunnen worden.

Na weging van de resultaten van beide onderzoeken is het advies om voorafgaand aan de voorgenomen verbouwing van de ingangspartij en herinrichting van het omringend perceel een inventariserend, karterend en waarderend veldonderzoek in de vorm van proefsleuven uit te voeren.

Tijdens het inventariserend, karterend en waarderend veldonderzoek staan vragen met betrekking tot de geologische en archeologische bodemopbouw en de intactheid ervan centraal. Het veldonderzoek dient de volgende vragen te beantwoorden:

1. Wat is de aard, de omvang, de datering, de gaafheid, de conservering en de inhoudelijke kwaliteit van de mogelijk aanwezige archeologische resten?
2. Is er sprake van ernstige verstoringen in de bodemopbouw? Zo ja, moet de op basis van het bureauonderzoek en verkennend booronderzoek opgestelde verwachting over het aantreffen van archeologische sporen worden bijgesteld?
3. Zijn er indicaties dat er resten van de Romeinse weg en / of bijbehorende structuren in de bodem aanwezig zijn?
4. Zijn er indicaties voor de aanwezigheid van resten van het Kanaal van Corbulo?
5. Vormen de bouwactiviteiten een bedreiging voor de archeologische resten?

8. Literatuur

Anoniem, 2002. *Cultuurhistorische Hoofdstructuur Zuid-Holland. Regio Duin- en Bollenstreek*, Den Haag, Provincie Zuid-Holland.

Anoniem, 2010. *Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie Landbodems*, versie 3.2, SIKB.

Anoniem, 2012. Cultuurhistorische Kaart provincie Zuid-Holland, geraadpleegd op 25 april 2012 via <http://geo.zuid-holland.nl/geo-loket/html/atlas.html?atlas=chs>.

Archeologisch Informatie Systeem ARCHIS, versie 2.6.

Beekman, A.A., 1916. Fossa Corbulonis. *Tijdschrift v.h. Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap*. Jrg. 1916. Vol. XXXIII KNAG, Amsterdam.

Bloemers, J.H.F., 1978. Rijswijk (ZH), 'De Bult'. *Eine Siedlung der Cananefaten*, Amersfoort, Nederlandse Oudheden 8.

Braspenning, A, en R. Janssen Bouwmeester, 2012. *Ontwerp kinderdagverblijf "Een Warm Welkom" Karel Doormanlaan 1 Rijswijk*. Nolabel, Rotterdam.

Bruijn, de J., 2008. *Rijswijk - Havenstraat*. Intern Rapport Gemeente Rijswijk – BMA.

Broeke, P.W. van den en H. van Londen, 1995. *5000 jaar wonen op veen en klei - Archeologisch onderzoek in het reconstructiegebied Midden-Delfland*, Utrecht.

Bult, E.J., 1998. 'Landschapsontwikkeling en bewoningsgeschiedenis in en om Naaldwijk'. In: Groenewegen, H.J.M. en Vis, P.W. (red.), *Naeltwick 1198-1998*, p. 7-23.

Dorenbos, O. en J.M. Koot (Red.), 2008. *Archeologisch Inventariserend Veldonderzoek Waterberging Hoekpolder Rijswijk (ZH)*. Rijswijkse Archeologische Rapporten nr. 18, Rijswijk.

Dorenbos, O., Holthausen, O. en J.M. Koot, 2009. *Langs de Sir Winston Churchill-laan in Rijswijk. Archeologisch onderzoek naar aanleiding van de toevallige vondst van een Romeinse mijlpaal*. Rijswijkse Archeologische Rapporten nr. 22, Rijswijk.

Geoarcheologische kaart van Den Haag en Rijswijk, 2005, hoofdkaart, versie 3, TNO Bouw en Ondergrond, Utrecht.

Gooijer, A. de, 2004, *Monumenten- en Archeologiebeleid*, Gemeente Rijswijk 2005-2009, Maarsbergen.

Hessing, W.A.M., 1991. *Archeologische Kroniek van Zuid-Holland, Holland, deel 6*, p. 340.

Holthausen, O., 2006a. *Archeologisch Bureauonderzoek en Inventariserend Veldonderzoek Locatie Sir Winston Churchillaan 300 te Rijswijk*. Rijswijkse Archeologische Rapporten nr. 8, Rijswijk.

Holthausen, O., 2006b. *Archeologisch Bureauonderzoek en Inventariserend Veldonderzoek Brandweerkazerne*. Rijswijkse Archeologische Rapporten nr. 11, Rijswijk.

Jonge, W. de, 2004b. 'Leidschendam Park Leeuwenberg: bewoning in de prehistorie', in: *Kwadrant*, nr. 2, p. 22-23.

Kort, J.W. de en Y. Raczynski Henk, 2008. *Plangebied Rietvinklaan 5, gemeente Leidschendam-Voorburg: archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek (proefsleuven)*. RAAP-rapport 1428. RAAP Archeologisch Adviesbureau, Weesp.

Kruikius, 1712, *Kaart van het Hoogheemraadschap van Delfland*, Delft.

Koot, J.M., 1994. In kannen en kruiken. Veertig jaar archeologisch onderzoek in Rijswijk, Rijswijk, *Rijswijkse Historische Reeks deel 11*.

Koot, J.M., 1997. 'Rijswijk: De Strijp', in: Heeringen, R.M. van, en M. Meffert (eds.), 1997. 'Archeologische Kroniek Holland 1996', *Historisch Tijdschrift Holland 29*, p. 392.

Koot, J.M., 2001. Archeologische Kroniek van Rijswijk over 2000. In: Ende, W.P.C. (red.) van der, *Jaarboek 2001 van de Historische Vereniging Rijswijk*, Rijswijk, p.142-147.

Koot, H. en Have, B. van der, 2001. *Graven in Rijswijk. De steentijdmensen van Ypenburg*, Den Haag.

Koot, J.M., 2002. Archeologische Kroniek van Rijswijk over 2001. In: Ende, W.P.C. (red.) van der, *Jaarboek 2002 van de Historische Vereniging Rijswijk*, Rijswijk, p.148-154.

Koot, J.M. en M. Simonis, 2005. *Cultuurhistorische inventarisatie Rijswijkse Bos – Ter Nieuburch*, Rijswijk, Rijswijkse Archeologische Rapporten.

Liere, W.J. van, 1948 De bodemkartering van het Westland. Deel II. De bodemgesteldheid van het Westland, in: *Verslagen van Landbouwkundige Onderzoekingen*, no. 54.6, 1948.

Raemaekers, D.C.M., 1997. 'Wateringen 4: A settlement of the Middle Neolithic Hazendonk 3 Group in the Dutch Coastal Area', in: *Analecta Praehistorica Leidensia*, Leiden, p. 143-191.

Tol, A., P. Verhagen, A. Borsboom en M. Verbruggen, 2004. *Prospectief boren. een studie naar de betrouwbaarheid en toepasbaarheid van booronderzoek in de prospectiearcheologie*. RAAP-rapport 1000. RAAP Archeologisch Adviesbureau, Amsterdam.

Vos, P.C., E.P.M. Bunnik en H. de Wolf, 2005, *Geolandschappelijk onderzoek bij het archeologisch proefsleuvenonderzoek Hoekpolder (Rijswijk, Z-H)*, TNO Bouw en Ondergrond, Utrecht.

Vos, P.C., Rieffe, E.C. en E.E.B. Bulten, 2007. *Nieuwe Geologische Kaart van Den Haag en Rijswijk*. Den Haag.

www.watwaswaar.nl, geraadpleegd op 25 april 2012

Bijlage 1 Boorstaten

Verkennde boringen in plangebied 'Karel Doormanlaan', vanaf het maaiveld in cm gemeten

Boring 1

0-25	zwak zandige klei, donkerbruingrijs, bouwvoor, geleidelijke overgang.
25-40	sterk zandige klei, matig humeus, enkele puinspikkels, opgebracht, abrupte overgang.
40-90	zwak siltig zand, matig fijn, lichtgrijs, opgebracht, geleidelijke overgang.
90-130	zwak siltig zand, matig fijn, zwak ijzerhoudend, lichtgrijs, opgebracht, abrupte overgang.
130-150	zwak zandige klei, matig humeus, kalkloos, matig ijzerhoudend, grijsbruin, enkele puinspikkels, ophoging LME(?), abrupte overgang.
150-240	zwak siltig zand, zeer fijn, kalkloos, lichtgrijsbruin, ophoging/ crevasse(?), geleidelijke overgang.
240-280	zwak siltig zand, zeer fijn, kalkrijk, lichtgrijsbruin, ophoging/ crevasse(?), geleidelijke overgang.
280-340	zwak siltig zand, zeer fijn, enkele siltlagen, kalkrijk, grijs, gereduceerd, geulafzettingen, geleidelijke overgang.
340-400	uiterst siltig zand, veel dunne siltlagen, kalkrijk, grijs, geulafzettingen.
400	einde boring.

Boring 2

0-40	zwak siltig zand, matig fijn, grijsbruin, opgebracht, geleidelijke overgang.
40-70	zwak siltig zand, matig fijn, grijsbruin, kleibrokken, opgebracht, abrupte overgang.
70-90	uiterst siltige klei, matig humeus, kalkloos, donkergrijs, opgebracht, geleidelijke overgang.
90-110	zwak zandige klei, matig humeus, kalkrijk, gereduceerd, donkergrijs bruin, enkele puinspikkels, ophoging LME(?), geleidelijke overgang.
100-140	zwak zandige klei, matig humeus, kalkloos, donkergrijsbruin, enkele puinspikkels, ophoging LME(?), abrupte overgang.
140-230	uiterst siltige klei, matig humeus, kalkloos, blauwgrijs, oeverafzetting, geleidelijke overgang.
230-250	zwak zandige klei, enkele kleilagen, kalkrijk, lichtblauwgrijs, geulafzettingen, geleidelijke overgang.
250-310	uiterst siltig zand, zeer fijn, enkele kleilagen, kalkrijk, lichtblauwgrijs, geulafzettingen, geleidelijke overgang.
310-400	uiterst siltig zand, zeer fijn, enkele kleilagen, kalkrijk, lgrijs, geulafzettingen, geleidelijke overgang.
400	einde boring.

Boring 3

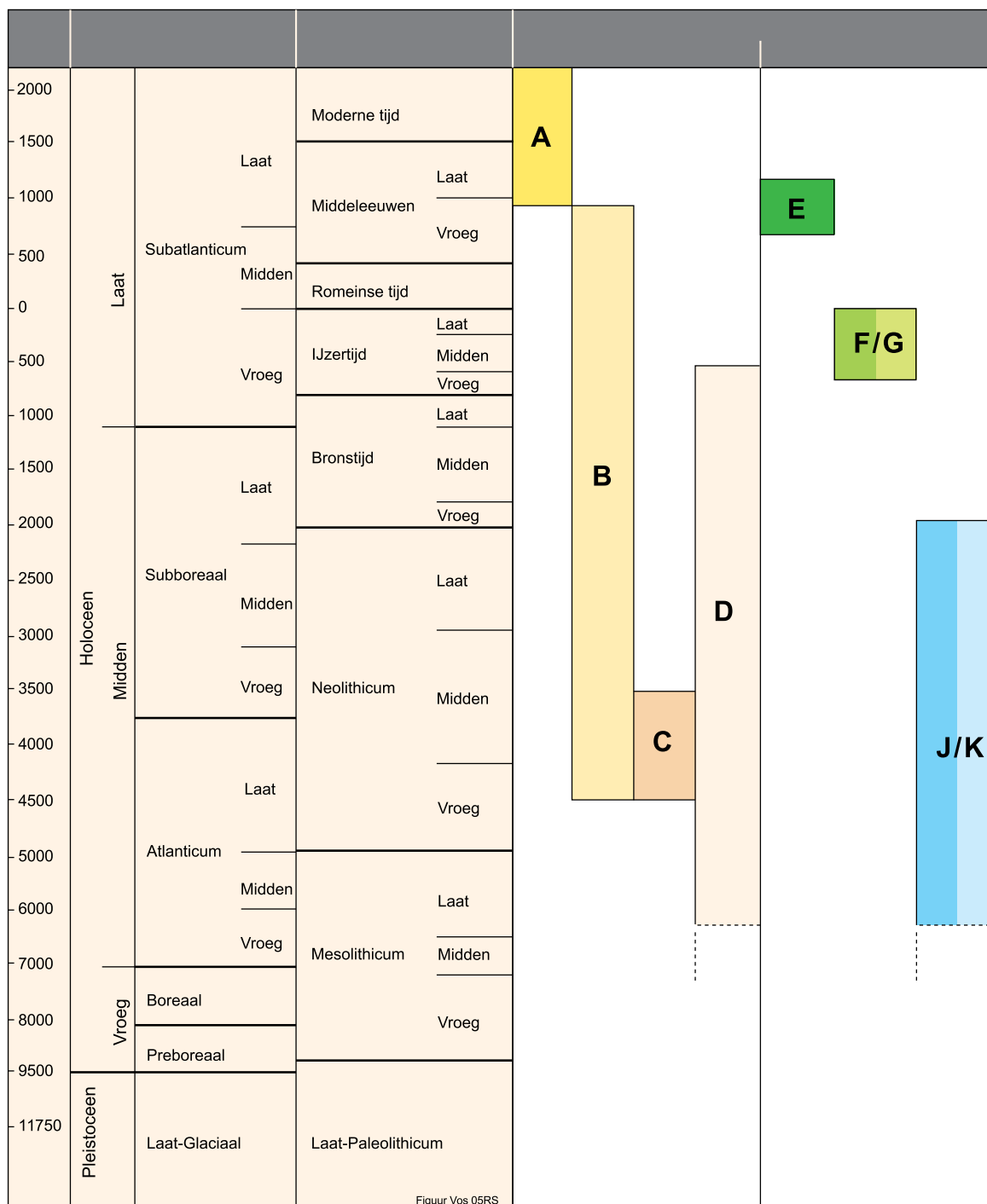
0-22	zwak siltig zand, matig fijn, lichtgrijs, opgebracht, geleidelijke overgang.
20-60	zwak siltig zand, matig fijn, zwak ijzerhoudend, lichtgrijsbruin, enkele puinspikkels, opgebracht, abrupte overgang.
60-85	zwak zandige klei, blauwgrijs, kalkloos, opgebracht, abrupte overgang.
85-130	uiterst siltige klei, zwak ijzerhoudend, lichtgrijs, opgebracht, abrupte overgang.
130-140	zwak zandige klei, kalkloos, donkergrijsbruin, enkele puinspikkels,

	ophoging LME(?), abrupte overgang.
140-160	uiterst siltige klei, zwak humeus, kalkloos, donkerblauwgrijs, oeverophoging LME(?), abrupte overgang.
160-210	zwak siltig zand, zeer fijn, kalkloos, donkergrijs, ophoging/crevasse(?), abrupte overgang.
210-300	uiterst siltig zand, zeer fijn, enkele kleilagen, kalkrijk, lichtblauwgrijs, geulafzettingen, geleidelijke overgang.
300-400	uiterst siltig zand, veel dunne siltlagen, kalkrijk, grijs, geulafzettingen.
400	einde boring.

Bijlage 2 Verklaring lithostratigrafische laageenheden

<i>Nieuwe terminologie</i>		<i>Oude terminologie</i>	<i>Beschrijving</i>
Formatie van Naaldwijk		Westland Formatie	
	Laagpakket van Schoorl	Duinzanden	
	Laag van Den Haag	Jonge Duinen	Duinzanden aan de kust, met vaak grillig en relatief groot reliëf
	Laag van Voorburg	Oude Duinen	Duinzanden in de vorm van doorlopende strandwallen, met een relatief klein reliëf
	Laag van Ypenburg	Oude Duinen	Kleine zandduinen, die geïsoleerd voorkomen op de Laag van Rijswijk/Laagpakket van Wormer
	Laagpakket van Zandvoort	Strandzanden; strandoverslag zanden/washovers	
	Laag van Rijswijk	Strandzanden	Relatief grove, vaak schelphoudende mariene zanden, die voorkomen op (en zeewaarts van) het Laagpakket van Wormer
	Laagpakket van Walcheren	Afzetting van Duinkerke	
	Laag van Poeldijk	Afzetting van Duinkerke II/III	De aan het maaiveld voorkomende middeleeuwse en post-middeleeuwse kleilaag; vaak een zware kalkloze klei (de 'deklaag')
	Gantel Laag	Afzetting van Duinkerke I	Mariene afzettingen (zanden en kleien) op de hoofd Hollandveenlaag, en behorende bij het Gantel getijdegeulsystem
	Laagpakket van Wormer	Afzetting van Calais	
	Wormer afzettingen, ongedifferentieerd	Afzettingen van Calais, ongedifferentieerd	Alle mariene getijde afzettingen, zand en klei (veelal grijs) onder de hoofd Hollandveenlaag
Formatie van Nieuwkoop			
	Hollandveenpakket	Hollandveen	Hollandveen lagen, ongedifferentieerd; alle voorkomende Holocene veenlagen

Bijlage 3 Tijdbalk

- A: Laag van Den Haag (voorheen Jonge Duinen)
- B: Laag van Voorburg (voorheen Oude Duinen)
- C: Laag van Ypenburg (voorheen Oude duinen)
- D: Laag van Rijswijk (voorheen Strandzanden)
- E: Laag van Poeldijk (voorheen Duinkerke II /III Afzettingen)
- F: Gantel Laag, kleiige afzettingen (voorheen Duinkerke I Afzettingen)
- G: Gantel Laag, zandige afzettingen (voorheen Duinkerke I Afzettingen)
- J: Laagpakket van Wormer, kleiige afzettingen (voorheen Afzettingen van Calais)
- K: Laagpakket van Wormer, zandige afzettingen (voorheen Afzettingen van Calais)